

УДК 821.111:811.25(045)

ПАВЛЕНКО О. Г.

ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД ЯК СКЛАДОВА ЛІТЕРАТУРНОГО ШІСТДЕСЯТНИЦТВА

В статті йдеться про роль перекладів у становленні літературної традиції доби шістдесятництва, обґрунтовано місце творчого доробку перекладачів-шістдесятників у літературно-мистецькому просторі зазначеного періоду.

Ключові слова: художній переклад, літературне шістдесятництво, традиційний стиль, екзистенціалізм, архетипічний символізм.

Вивчення художнього перекладу як складного міжлітературного феномену упродовж останнього часу активізується в Україні. Показово, що увага до перекладної літератури у якості чинника літературних взаємозв'язків зосереджується на її осмисленні в компаративному дискурсі. Такий підхід спрямований на те, щоб принципово увиразнити уявлення про процес розвитку української перекладознавчої думки, збагатити національну літературу й культуру новими мотивами, темами, образами. Розгляд компаративного аспекту перекладу, що передбачає рефлексії та обговорення, почасти полеміку навколо перекладацьких питань, відкриває нові перспективи для вивчення його загального контексту. Насамперед це простежується в прагненні перекладача висвітлити потенційні можливості рідної мови, що розкриваються як на рівні осягнення культурних традицій інших народів, так і через взаємопроникнення проблематики, жанрів, стилів.

Науковий інтерес до заявленої проблеми спричинений активізацією міжмовних і міжлітературних контактів України, органічними зв'язками перекладознавства з герменевтикою та теорією інтерпретації (Г.Гадамер, Е.Гуссерль, В. Дільтей, Ф. Шлейєрмахер), діалогізмом, рецептивною естетикою (М. Бахтін, Г. Ізер, Р. Інгарден, М. Науман, П. Рікер), компаративістикою (О.Астаф'єв, Л. Грицик, Р. Гром'як, Д. Дюришин, Д.

Наливайко, А. Ткаченко), входженням перекладів різних авторів до контексту української літературної полісистеми.

В Україні перекладацька галузь набуває активнішого розвитку наприкінці 1950-х років (Б. Антоненко-Давидович, С. Ковганюк, Г. Кочур, М. Лукаш, С.Масляк, В. Мисик, М. Пригара, Ю. Стешенко, М. Шумило). Майстри художнього перекладу докладали чимало зусиль, щоб ознайомити вітчизняного читача зі світовою класичною спадщиною. На цей період припадає й початок творчої діяльності відомих українських перекладачів М. Лукаша, Г. Кочура, Д.Паламарчука, О. Тереха, а трохи згодом – Ю. Лісняка, Р. Доценка, А. Содомори, А.Перепаді, О. Логвиненка.

Із погляду П. Топера, «... переклад – це витвір мистецтва слова особливого роду, ... який функціонує в іншомовному середовищі як самостійний твір словесного мистецтва, ... існує на межовій смузі зіткнення двох культур, ... відмінності між якими можуть бути зрозумілими у їх об'єктивній обумовленості мовними особливостями, середовищем, часом, читацьким сприйняттям, літературними традиціями і, звичайно, – індивідуальністю перекладача, тією «творчою лінзою», пройшовши через яку і неминуче переломившись, витвір мистецтва слова з'являється у новому обличчі» [10, 219].

Творчість перекладачів-шістдесятників є промовистим свідченням цієї думки, вдячним матеріалом для наукового висвітлення проблем, пов'язаних з еквівалентним компаративом українського художнього перекладу зазначеного періоду.

Мета нашої розвідки полягає у визначенні ролі перекладів у становленні літературної традиції доби шістдесятництва. Мета дослідження передбачає розв'язання таких завдань:

- обґрунтувати місце і роль творчого доробку перекладачів-шістдесятників у літературно-мистецькому просторі зазначеної доби;

- з'ясувати філософсько-естетичні передумови та вплив різнопланових чинників на творення естетичного канону української прози доби шістдесятництва в сукупності її жанрово-тематичних модифікацій.

Українське культурне життя другої половини минулого століття – попри відчутний ідеологічний тиск – було прикметне з'явою нових художніх тенденцій у літературному процесі, підвищенням загального ідейного й інтелектуально-філософського рівнів мистецтва. Чималою мірою це зумовлювалося виходом на мистецьку арену нової генерації – шістдесятників (І. Драч, В. Симоненко, Л. Костенко, Гр. Тютюнник, В. Дрозд, В. Шевчук, Р. Андрияшик, Р. Іваничук, М. Руденко), прикметними ознаками творчості яких, за слушним спостереженням Л. Тарнашинської, був «... імператив вільного вибору» активне бажання «... змінити світ, наблизити його до ідеального, де людині гарантовано збереження своєї індивідуальності й самореалізації» [9, 14]. Творчість шістдесятників – справді непроминальне явище – мала помітний вплив на поступування вітчизняної літератури та мистецтва, яка з різних причин сьогодні є недостатньо вивченою та потребує фахового прочитання.

Ідеологія як складова інтелектуально-культурного руху шістдесятників і дисидентського руху 60-70-х років полягала в оцінюванні нації (самобутності української культури як основи буття нації), людини як неповторної особистості та її прав. Тому цей рух є продуктом національно-культурного відродження, який вступає в протиборство з панівною у той час комуністично-імперською ідеологією. Орієнтація на визнання значущості культурної самобутності української нації у дисидентському русі не була націоцентричною, а ґрунтувалася на універсальній настанові визнання культурної різноманітності світу, захисту культурної самобутності інших націй і прав національних меншин.

Отже, літературне шістдесятництво, зорієнтоване на «соціалізм з людським обличчям», висвітлювало найважливіші ціннісно навантажені

поняття («свобода», «права людини», «справедливість», «рівність») майже в усіх тогочасних опозиційних текстах. Унаслідок цього ці базові поняття цінності не зазнавали у їхній творчості деструкції через застосування класового принципу, а навпаки, акцентували на їх самоцінності, самодостатності. Саме «індивідуальне «Я», – зауважує Л. Тарнашинська, – не тільки стало своєрідним антрополого-персоналістським маркером літературного покоління, а й значною мірою визначило його художньо-стильові пошуки» [9, 8].

Повернення когорти митців, репресованих в часи постсталінської комуністичної доби, у сучасному літературознавстві динамічно пов'язане з потребою нового осмислення творчості тих письменників, що були свідомі своєї участі в русі оновлення й відродження української культурно-національної традиції. Завдяки цілеспрямованій, різнобічній діяльності митців зазначеної доби політичний та культурний рух української інтелігенції 1960-70-х років набуває високої організаційної окресленості.

Офіційна критика відводила творчості шістдесятників місце в тіні, що пояснюється пануванням у тогочасному письменництві вульгарно-соціологічного підходу до творів неординарних, що не вкладалися в схеми соцреалізму. Через художнє слово вони продемонстрували читачу принципово нове, абсолютно інше, порівняно із диктованим соцреалізмом, світобачення, відкривши людству велику правду Буття через втілення філософських та художньо-естетичних шукань.

Літературознавство зазначеної доби репрезентує відкритість термінологічної парадигми, синтезованість і складність концептуальних систем, взаємозв'язок методологічних принципів різних напрямів рецепції, розуміння та інтерпретації літературно-художніх явищ й розвивається в річищі загальносвітового наукового поступу.

Наукові розвідки (Л. Тарнашинська, Р. Корогодський, О. Крупко та ін.) засвідчують інтерес до новітніх методик теоретичного дослідження поетики авторського стилю шістдесятників, наголошуючи на її прикметних

особливостях, різноплановому поєднанні традиційно-усталеного підходу до вивчення художнього тексту як мистецького феномену із новими досягненнями та відкриттями у царині теоретичного осмислення природи художньої творчості, формуванні нових, часом досить несподіваних методологічних принципів дослідницького процесу.

Виходячи з цього, у літературному і мистецькому русі шістдесятників виокремлюємо такі тенденції:

а) переважно традиційний стиль, але спрямованість змісту творів на пробудження громадянської і національної свідомості;

б) екзистенціалізм, зосереджений на цінності внутрішнього духовного світу особистості, розумінні світу як «індивідуального», суспільно-політичною передумовою якого був драматичний конфлікт людини із системою, усвідомлення трагічного стану української нації;

в) архетипічний символізм, представлений спробами інтуїтивно-символічного висвітлення архетипів, які утворюють підтекст української культурної самобутності шляхом символічно-метафоричної репрезентації структур колективного підсвідомого. Архетипічне спрямування у літературі і мистецтві пов'язане з психоаналізом К.-Г. Юнга. Цей літературно-мистецький рух можна означити як рух «до джерел», що виявився у різних видах мистецтва 60-х років: у живопису наївців (К. Білокур, М. Примаченко, Л. Миронова), пісенній творчості Н. Матвієнко, композиторській творчості М.Скорики, В. Івасюка, у хоровій пісенній творчості Л. Яценка, «поетичному» кіно. У літературі цей рух представлений інтересом до творчості Б.-І. Антонича, поетичною творчістю І. Калинця, І. Драча, Л. Костенко, В. Голобородька, М. Воробйова, В. Герасим'юка (70-ті роки) та ін.

Дещо відмінною, хоча і близькою до цього напрямку художнього мислення, був літературно-філософський, який можна позначити терміном «космічний спіритуалізм» – відтворення символіки і метафорики, погляду на людину і націю як частину одухотвореного Всесвіту (О. Бердник). Крім

літературно-мистецького символічного спіритуалізму, були спроби і раціонального обґрунтування погляду на людську діяльність у масштабі Всесвіту;

г) модернізм як художня практика «осучаснення» естетики і стилю, що охоплює різні новаторські естетичні тенденції й мистецькі стилі, що існували на межі публічності і підпілля. Андеграунд в українських реаліях був вимушеним, що суттєво відрізняє його від західних чи сучасних різновидів.

Серед основних інтелектуальних спрямувань в українській гуманістиці і філософії 60 – 70-х років ХХ ст. наявні також філософський неоконсерватизм (ліберальний консерватизм) і критичний раціоналізм (у широкому значенні, на відміну від його тлумачення К. Поппером). Тенденція неоконсерватизму найяскравіше репрезентована літературно-філософською есеїстикою Є. Сверстюка («Собор у риштуванні», «Іван Котляревський сміється» та ін.). У цих працях персоніцентризм екзистенціалізму діалогічно доповнюються наголошенням на значущості традиції як джерела важливих цінностей і сенсів. У цьому напрямі мислення вагому роль відіграє інтуїція, а в стилі мовлення — символи і метафори. Він більше тяжіє до «філософського стилю» Г. Сковороди, ніж до аналітичного напрямку, і є більш спорідненим зі стилем мовлення Гайдеггера і Гадамера. Однак не стільки зовнішні впливи, скільки потреба національно-культурного відродження спонукали до спроб подолати відмежування українців від культурної традиції, до чого прагнув тогочасний режим. Подібно до Г. Гадамера шістдесятники розуміли традицію як збереження культурних здобутків шляхом їх оновлення (діалогу з традицією), що допомагає зрозуміти зміст і доцільність поєднання руху «до джерел» (оновлення мистецьких засобів і стилів).

Саме такі філософські узагальнення виступають світоглядними координатами перекладацької діяльності тлумачів-шістдесятників. Їх інтерпретації досить вдало поєднували ідеї автора з їх власним світобаченням. При цьому важлива роль відводилась вибору творів для перекладу, що давало змогу відстежити процеси сприйняття «чужого»

(адресант) в «своєму» (реципієнт) світі. Тут неможливо недооцінити вплив американської прози: вона виступає джерелом, з якого українські перекладачі черпали натхнення, прагнучи відбити реальність життя, «без прикрас і умовчань» [7].

Творчість Дж. Стейнбек представлена в українських перекладах сімома оповіданнями, повістю та уривком із роману («Всесвіт», 1964 р.), виконаних О. Терехом («Біла куріпка» і «Хризантеми»), М. Пінчевським («Втеча» і «Свята діва Кеті»), І. Шмаруком («Дім Пета Гамберта»), К. Коротковою та С. Нікіташенком («Династія Уайтсайдів» та «Сестри Лопес», «Консервний ряд», «Подорожі з Чарлі»).

Українська література 60-х років ХХ ст. збагатилася творами В. Фолкнера, Е. Хемінгуея, Дж. Дос Пассоса, Ф. Скотта Фіцджеральда (так званих представників «втраченого покоління»). Це, з одного боку, спричинено потребою подолати інформаційну ізолюваність української літератури від світової літературної полісистеми, з іншого – ідентичністю світоглядів (активізація суспільної позиції, усвідомлення громадянського обов'язку, неприйняття фальші, демагогії, оказенювання людських стосунків).

Роман «За рікою, в затінку дерев» (1961 р.) став першим прозовим твором Е.Хемінгуея, який дійшов до українського читача завдяки видавництву «Радянський письменник». Проте, як зауважує І. Коханська, американські літературні критики визнали цей твір найневдалішим романом Е. Хемінгуея [3, 24].

Визначною культурною подією, знаменною сторінкою в українській Шекспіріані стали Паламарчукові переклади 154 сонетів (1966) цих «ста п'ятдесяти чотирьох коштовних каменів, відшліфованих генієм великого британця» (В. Коптілов). Усі ці скарби Д. Паламарчук любовно передає українському читачеві, намагаючись ніде не порушити тієї гармонії змісту і форми, яка притаманна творам їх автора. Перекладацькій манері митця властиве глибоке проникнення в сутність творчої індивідуальності автора,

точність у відтворенні духу й стилю оригіналу, багатство мови, відсутність бездумного копіювання. 1990 року Д. Паламарчуку за кращі художні переклади творів світового письменства було присуджено премію імені Максима Рильського.

Перу Ю. Лісняка належать переклади з англійської («Тяжкі часи» Ч.Діккенса, «Джеррі-островик», «Майкл, брат Джеррі», «Маленька господиня Великого Будинку» Дж. Лондона, «Мобі Дік, або Білий Кит» Г.Мелвілла, «Смерть героя» Р. Олдінгтона, «Троє в одному човні (як не рахувати собаки)» Джерома К.Джерома, «Приборкання норвливої», «Сон літньої ночі», «Перікл, цар Тірський» В.Шекспіра та ін.), що закумулювали риси індивідуального новаторства та традиції національного письменства. Слід також заакцентувати, що в своїх перекладах Лісняк керувався принципами не формально точного, а творчого перекладу, максимально наближеного до змісту твору.

Перекладачем творів О.Уайльда («Портрет Доріана Грея»), Ф.Купера («Останній з могікан»), В.Фолкнера («Крадії», «Домашнє вогнище»), Ч.Діккенса («Великі сподівання»), Е.По (збірка оповідань «Золотий жук»), збірників ірландської малої прози і казок («Сучасна ірландська новела», «Казки Смарагдового острова»), фольклорних збірок «Англійські прислів'я та приказки», «Ірландські прислів'я та приказки» виступив Р. Доценко. Окрім того, перекладачеві належить низка критичних статей із проблем розвитку зарубіжної літератури в її зв'язках з українською, з питань художнього перекладу, культури мови та бібліографії. Тяжіння до чіткого дотримання як духу, так і букви першотвору, точності перекладу не за кількістю, а, сказати б, «за вагою» є основними домінантами його перекладацької діяльності.

Українські версії англомовних творів Дж. Д. Селінджера, В. Скотта, Г. Веллса, О. Генрі та ін. було здійснено О. Логвиненком. На особливу увагу заслуговує майстерно виконаний ним переклад роману «Над прірвою в житті» (у новій версії «Ловець у житті»).

Основоположником історичного й соціально-критичного роману в літературі є Дж.Ф. Купер. Видатний американський прозаїк відчував необхідність повернутися до національного минулого або знайти відповідь на суперечності сучасності та моральну протизагу «сучасній зіпсутості», яскравим прикладом чого є роман письменника «Звіробій», переклад якого було здійснено 1968 року О. Терехом [4, 812]. Цей твір не був цілковито новим відкриттям для українського читача, адже О. Пашук, користуючись скороченим німецьким виданням П. Моріса, здійснює переклад цього роману під назвою «Звіробійник», за що отримав позитивну рецензію І. Франка [7].

Інтерес перекладачів-шістдесятників до творчості Дж.Ф. Купера був спричинений ототожненням їх світоглядних орієнтацій із життєвою позицією письменника, якого у свій час навіть звинуватили в «антипатріотизмі»: «сам великий землевласник, він говорив про порушення американських демократичних принципів, вважаючи, що народом маніпулюють політики та ділки» [4, 811—812].

Ознайомлення української читацької аудиторії з творчістю Р. Бредбері, було здійснено завдяки перекладам О. Тереха (роман «Марсіанська хроніка»), В. Мітрофанова, («Кульбабове вино»), Є. Крижевича («Про блукання вічні й про Землю»). Фантастичний роман Р. Бредбері «Марсіанська хроніка», провідними мотивами в якому виступають страх за майбутнє людини, біль і сум й надзвичайно рідко – надія [4, 175], викликав глибоке зацікавлення серед українських читачів і вийшов у світ окремою книгою у видавництві «Молодь» (1963 р.).

Отже, осмислення художньо-літературних напрямів і літературознавчих парадигм зазначеної доби українськими перекладачами-шістдесятниками дозволяє відстежити такі моменти:

1. Чим обумовлювався і яким чином відбувався процес відбору текстів для перекладу. При цьому вважаємо за необхідне звернутися до естетичних та філософських настанов перекладачів, простежити впливи соціального, ідеологічного, політичного характеру тощо.

2. Рівень перекладацької майстерності, широта творчого діапазону перекладачів, що забезпечує рецепцію перекладного тексту в іншомовному середовищі через порівняння оригіналу з перекладом або з іншими існуючими трансляціями цього ж тексту.

3. Визначення ролі кожного з перекладів у міжлітературному спілкуванні. Вирішенню цієї проблеми має сприяти системно-порівняльний аналіз літературних явищ, які беруть участь у міжлітературному процесі завдяки здійсненим перекладам.

Осмислення фактичних матеріалів (перекладів) свідчить, що процес входження англomовних творів в українську літературну полісистему мав хоча й цілеспрямований, проте спорадичний характер. Публікація та видання перекладів, літературно-критичних матеріалів відбувалася несистемно і здебільшого вибірково. Деякі з них були вміщені в маргінальних журналах, мали локальне значення й виконували суто інформативну функцію. Якщо аналізувати здійснені переклади з позицій генетико-контактних зв'язків, можна стверджувати, що вони є прикладом «зовнішніх», за класифікацією Д. Дюришина, контактів, оскільки виконують тільки інформативну функцію.

Разом із тим помічаємо й інше: звернення до американської літератури перекладачів-шістдесятників дають підстави говорити не тільки про мотиви відбору тих чи інших творів та їх авторів для перекладу, а й про сам процес перекладання, визначення векторів українськомовної рецепції американської прози.

Обсяг накопиченого фактичного матеріалу з обраної теми потребує узагальнення й системно-цілісного аналізу багатогранних зв'язків англomовної літератури з українською літературною полісистемою. Їх з'ясування поглиблює розуміння художнього стилю зарубіжних авторів, сприяє розв'язанню проблем, пов'язаних із відтворенням нових іншомовних версій українською мовою.

У такий спосіб, маємо підстави вважати переклади митців складовою літературного шістдесятництва, важливим чинником інтенсифікації розвитку

вітчизняної літератури, мобілізації її внутрішніх ресурсів, засобом піднесення рівня стилістичної майстерності українських перекладачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький О. І. Українська література серед інших літератур світу // Білецький О. І. Від давнини до сучасності. Вибрані праці у 2-х т. — К. : Держлітвидаг УРСР, 1960. — Т. 2. — 1960. — С. 381—426.
2. Булаховська Ю. Л. Деякі аспекти українсько-польських літературних взаємин післявоєнних років / Ю. Л. Булаховська // Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті : у 5-ти т. — К. : Наук. думка, 1987—1991. — Т. 2. — 1987. — С. 209—229.
3. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы / Д. Дюришин. — М. : Прогресс, 1979. — 320 с.
4. Зарубіжні письменники : енцикл. довід. : у 2-х т. / за ред. : Н. Михальської та Б. Щавурського. — Т. : Навч. кн. — Богдан, 2005—2006. — Т. 1: А-К. — 2005. — 824 с. ; Т. 2 : Л-Я. — 2006. — 824 с.
5. Історія української літератури. ХХ століття : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. В. Г. Дончика. — К. : Либідь, 1995. — Кн. 2. — Ч. 2: 1960 — 1990-ті роки. — 1995. — 512 с.
6. Корогодський Р. Брама світла : Шістдесятники. — Л. : Видавництво Українського католицького ун-ту, 2009. — 655 с.
7. Лановик М. Б. Проблеми художнього перекладу як предмет літературознавчої рефлексії: дис. д-ра філол. наук: 10.01.06 [Електронний ресурс] / Мар'яна Богданівна Лановик. — Т., 2006. — 410 арк. // Режим доступу : <http://disser.com.ua/content/242815.html>.
8. Наливайко Д. С. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі ХІ – ХVІІІ ст. / Д. С. Наливайко. — К. : Основи, 1998. — 578 с.
9. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво : профілі на тлі покоління : (історико-літературний та поетичний аспекти) / Л. Тарнашинська. — К. : Смолоскип, 2010. — 632 с.

10. Топер П. М. Перевод в системе сравнительного литературоведения / П.М. Топер. — М. : Наследие, 2000. — 253 с.

11. Українська література в системі літератур Європи і Америки (XIX – XX ст.) : зб. наук. пр. — К., 1997. — 238 с.

ПАВЛЕНКО Е. Г.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЛИТЕРАТУРНОГО ШЕСТИДЕСЯТНИЦТВА

В статье идет речь о роли переводов в процессе становления литературной традиции времени шестидесятилетия, обоснованно место творческой наработки переводчиков-шестидесятников в литературно-художественном пространстве данного периода.

Ключевые слова: художественный перевод, литературное шестидесятилетие, традиционный стиль, экзистенциализм, архетипичный символизм.

PAVLENKO H.

ARTISTIC TRANSLATION AS AN INTEGRAL PART OF LITERATURE IN THE SIXTIES

The article highlights the role of translations in establishing the literary tradition of the sixties. The author defines the translators' contribution and their place in the literary space within the period indicated.

Key words: artistic translation, literature of the sixties, traditional style, existentialism, archetypical symbolism.

Стаття надійшла до редколегії 20.11 2012 р.